

Отримано: 12 листопада 2013 р.

Прорецензовано: 2 грудня 2013 р.

Прийнято до друку: 20 грудня 2013 р.

Конєва Т. А. Джерела фінансування підприємництва в умовах індустріальної економіки / Т. А. Конєва // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: збірник наукових праць / ред. кол. : І. Д. Пасічник, О. І. Дем'янчук. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – Випуск 24. – С. 174–178.

УДК 658.14.011.1

JEL Classification: M21

Тетяна Анатоліївна Конєва,

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і кредиту Чорноморського державного університету імені Петра Могили

ДЖЕРЕЛА ФІНАНСУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Стаття присвячена визначенню джерел фінансування підприємництва в рамках індустріального етапу розвитку світової економіки.

У результаті дослідження було виявлено особливості промислового перевороту в Англії, Франції, Німеччині, США; проаналізовано процеси формування інфраструктури, в тому числі у фінансовій сфері; визначено вплив політичних реформ на економічне зростання цих країн та причини концентрації виробництва й монополізації їхньої економіки.

Ключові слова: джерела фінансування, індустріалізація, промисловий переворот, монополія, акціонерний капітал, фінансовий капітал.

Татьяна Анатольевна Конєва,

кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и кредита Черноморского государственного университета имени Петра Могили

ИСТОЧНИКИ ФИНАНСИРОВАНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ ИНДУСТРИАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Статья посвящена определению источников финансирования предпринимательства в рамках индустриального этапа развития мировой экономики.

В результате исследования были выявлены особенности промышленного переворота в Англии, Франции, Германии, США; проанализированы процессы формирования инфраструктуры, в том числе в финансовой сфере; определено влияние политических реформ на экономический рост данных стран, причины концентрации производства и монополизации их экономик.

Ключевые слова: источники финансирования, индустриализация, промышленный переворот, монополия, акционерный капитал, финансовый капитал.

Tetiana Anatoliivna Koneva,

PhD in Economics, assistant professor of Department of Finance and Credit of Black Sea State University named after Petro Mohyla

FUNDING SOURCES OF ENTREPRENEURSHIP IN THE INDUSTRIAL ECONOMICS

The article is dedicated to the determination of entrepreneurship financial resources on the industrial stage of world economy development.

The features of industrial revolution in England, France, Germany, USA were found out; the processes of infrastructure forming, including financial sphere, were analysed; influence of political reforms on the economic growth of these countries and reasons of production concentration and monopolization of their economies were defined in this research.

Keywords: resources of financing, industrialization, industrial revolution, monopoly, joint-stock capital, financial capital

Постановка проблеми. Історично економічний розвиток світу умовно поділяють на доіндустріальний, індустріальний, постіндустріальний етапи, етап становлення інформаційної економіки та економіки знань.

В умовах доіндустріальної економіки та започаткування перших елементів фінансової системи можливості фінансування підприємців були досить обмеженими. Переломним моментом в історії народного господарства світу став етап індустріалізації, який був пов'язаний із інвестиціями у виробництво, промисловим переворотом, появою різноманітних організаційно-правових форм бізнесу, розвитком фінансово-банківського сектору. Підприємці отримали змогу залучати капітал через об'єднання потенційних

власників, більш дешеві банківські кредити, фондову біржу завдяки випуску акцій, облігацій, що вплинуло на зростання та підвищення ефективності їхнього бізнесу. Такі кардинальні зміни у системі фінансування суб'єктів господарювання викликають інтерес та потребують додаткових досліджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Передумови становлення індустріальної економіки розкриваються у роботах багатьох вчених, зокрема, М. В. Конотопова, О. Д. Кузнецової, М. В. Лазаровича, Б. Д. Лановика, П. М. Леоненка, А. Н. Маркової, Г. Б. Поляка, В. Ф. Чайковського, І. Н. Шапкина, П. І. Юхименко, С. І. Сметаніна, Р. П. Толмачової та інш. Досліджуючи економічну історію світу, в тому числі в індустріальну добу, автори виявляють чинники розвитку капіталістичного виробництва, фінансових ринків в Англії, Франції, Німеччині, США та інших країнах.

Концентрації виробництва та монополізації економіки, протиставленню різних організаційно-правових форм бізнесу, особливостям формування корпоративного капіталу, що почали з'являтися в індустріальному суспільстві, присвятили свої праці С. Л. Брю, Дж. Гелбрейт, Р. Дорнбуш, К. Р. Макконнел, С. Фішер, Ф. Хайєк, Р. Шмалензі. Зрощення промислового й банківського капіталу та перетворення їх на фінансовий капітал внаслідок процесів індустріалізації є предметом однойменного дослідження Р. Гільфердінга.

Мета і завдання дослідження. Результати робіт зазначених авторів надають необхідний матеріал для досягнення мети даної статті – виявлення джерел фінансування підприємництва в рамках індустріального етапу розвитку світової економіки.

Виклад основного матеріалу. Основними представниками індустріальної економіки стали буржуа – господарі за професією, якій вони присвячують всю свою енергію, гроші [1]. Ці підприємці об'єднували в собі власність на капітал, здатність організувати інші фактори виробництва та привносити нововведення [2]. Вони сприяли промисловій революції та становленню нового капіталістичного виробництва.

Першою країною, де відбувся промисловий переворот, стала Англія. Серед її основних технічних досягнень зазначають: технологія виплавки чавуну із додаванням кам'яного вугілля та негашеного вапна (1735 р.); патент на пудлінгування чавуну у залізо (1784 р.); винахід летючого човника у ткацтві (1733 р.), створення дерев'яної прядки «Дженні» (1765 р.), прядильної машини (1783 р.), ткацького верстату (1785 р.); створення універсального парового двигуна (1782 р.); поява першого пароплаву (1811 р.); будівництво першої залізниці (1825 р.).

В Англії була створена відповідна інфраструктура для стимулювання промислового перевороту: розвиток системи початкової освіти, реальних середніх шкіл із вивченням природних наук, створення прототипу Академії наук; організація робочих будинків; будівництво водних каналів між окремими промисловими об'єктами, розвиток транспортних перевезень; будівництво електростанцій; розвиток фінансової системи.

Внаслідок буржуазної революції представники капіталу отримали доступ до державного управління Англією, зокрема було введено політику протекціонізму (прийняття Навігаційного акта), що підвищувало вартість англійських промислових виробів та забезпечувало приток капіталу в країну. Згодом, в Англії почали запроваджуватися принципи вільної торгівлі, які в результаті призвели до підсилення конкурентоздатності англійських товарів. Приріст промислової продукції Англії за кожні 10 років з 1800 до 1870 рр. становив 6% – максимальний показник для країн XIX ст. [3].

Промисловий переворот в інших європейських країнах мав деякі особливості. Передумовою економічних реформ у Франції стала революція, яка відмінила феодальний уклад (1789 р.), ліквідувала цехи (1791 р.), скасувала феодальну ренту та особисту залежність селян.

До технічних досягнень французьких вчених-дослідників належать: винахід верстату з виробництва візерункової (жакардової) тканини (1805 р.), тканин з льону (1810 р.); метод відбілювання та фарбування тканин; метод видобування соди із морської солі; винахід мартенівської печі для виплавки сталі. Особливих успіхів досягла легка промисловість Франції (шовкова, паперова, фарфорова, шкіряна та інш.). Нішею французьких підприємців на світовому ринку стало виробництво предметів розкоші [4].

Франція також посіла місце головного банкіра Європи та світу. Центром банківської системи став акціонерний Французький банк (1800 р.), який емітував паперові гроші, акумулював кошти підприємців, придбавав державні цінні папери, надавав позики урядові. Перший комерційний банк «Crédit Mobilier» брав участь у фінансуванні будівництва залізниць, каналів, промислових підприємств. Французькі банки, в тому числі в колоніях, брали участь в організації будівництва Суецького та Панамського каналів, що сприяло зрощуванню банківського та промислового капіталів [3]. Окрім того, в Англії та Франції почали з'являтися банки, що спеціалізувалися на фінансуванні (заснуванні) малих і середніх підприємств.

Свого часу, політика Наполеона, спрямована на захоплення багатств завойованих територій, нав'язування вигідних для Франції торговельних договорів, безмитне ввезення французьких товарів, об-

меження ввезення промислових товарів у Францію, надала значного стимулу для економічного розвитку країни. Але континентальна блокада проти Англії призвела до закриття імпортозалежних від парових машин, бавовни та фарбників французьких фабрик, падіння рівня промислового розвитку, зростання безробіття.

Невід'ємним елементом інфраструктури економіки Франції стали залізниці, будівництва яких розпочалося в 1832 р. та заохочувалося державою, яка гарантувала дивіденди акціонерам залізничних компаній в розмірі 4% [5].

Незважаючи на промислову революцію, Франція наприкінці XIX ст. залишалася аграрно-індустріальною країною. Вартість сільськогосподарської продукції в 3 рази перевищувала вартість промислової. За 40 років (з 1812 р. до 1850 р.) промислове виробництво Франції виросло лише вдвоє, у промисловому виробництві переважали дрібні ремісничі майстерні. 94% всіх французьких підприємств мали від 1 до 10 робітників [5].

На початок XIX ст. в Німеччині зберігалася феодальна система та роздробленість. Це була аграрна країна, де 80% населення було зайнято в сільському господарстві.

Значним джерелом інвестицій в економіку стала капіталізація ренти. Згідно з законом 1811 р., внаслідок викупу селянами землі феодалі в Пруссії отримали кошти, які вкладалися в банк під відсоток, забезпечуючи інвестиціями економіку. За рахунок інвестування в сільське господарство в Німеччині утворилися крупні капіталістичні виробництва, що спеціалізувалися на виробництві технічних культур. З'явилися бурякоцукрові, винокурні і пивоварні заводи. Розвитку підприємництва Пруссії сприяло відповідне законодавство, згідно з яким, сплативши промисловий податок, будь-яка особа отримувала дозвіл на діяльність [5].

Політичними передумовами для економічного розвитку стали утворення Митного союзу (1833 р.) та буржуазна революція (1848 р.). Це забезпечило об'єднання німецької держави, ліквідацію залишків феодалізму.

Промисловий переворот у Німеччині розпочався у важкій промисловості. Виникли крупні машинобудівні заводи Борзіга, артилерійські заводи Круппа, сталеливарні заводи Маннесмана, Стіннеса. Внаслідок різноманітних винаходів (анілінові фарби, динамомашини) країна стала першою у хімічній та електротехнічній промисловості.

Керування банківською системою Німеччини здійснювалося через державний Пруський банк, також функціонували банкірські установи Ротшильда, Шредера, Мендельсона, Блейхредера. З часом у банківській системі став переважати акціонерний капітал. Банки спеціалізуються по галузях та територіях; у середині XIX ст. набули розвитку іпотечні та спеціальні земельні банки.

Джерелом фінансових ресурсів для індустріалізації економіки Німеччини також стала контрибуція в розмірі 5 млрд франків внаслідок перемоги над Францією (1870-71 рр.). Країна отримала Ельзас та Лотарингію із великими запасами залізної руди та розвиненою мережею підприємств з виробництва бавовни.

Особливі умови для промислового перевороту створилися у США. Основними складовими нагромадження капіталу в країні стали рабство, експлуатація корінного населення та експропріація земель, а також праця іммігрантів. З 1790 до 1860 рр. в США в'їхало 5 млн. 353 тис. осіб, загальна чисельність населення зросла у 10 разів до 31 млн 443 тис. осіб.

Інвестиціям у промисловість сприяли також розробка копалин золота в Каліфорнії та нафтових родовищ у Пенсільванії, внаслідок чого з'явилися нафтопереробна та гумова промисловості. Винаходами американських дослідників стали: косарка, жниварка, револьверний верстат, ротаційна машина, трактор, швацька машина, пневматична шина, турбіна, бессемерівський процес, вулканізація каучуку [1].

Особливістю економічного розвитку США став закон 1862 р., згідно з яким будь-якій особі надавалося право зайняти земельну ділянку (65 га) за рахунок незасвоєних земель Заходу та протягом 5 років не сплачувати податки. Так, було освоєно великі території, створено ємний внутрішній ринок, а отримані кошти від зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією сприяли завершенню промислового перевороту в США.

Розвиток господарств передових країн світу сприяв започаткуванню нових організаційно-правових форм підприємництва (акціонерні товариства, картелі, синдикати, трести, концерни); процесам монополізації основних галузей; зрощенню промислового та банківського капіталів.

Акціонерні товариства виникали на залізничному транспорті (США), металургійній промисловості (Німеччина). В Англії зростання кількості акціонерних товариств відбулося протягом 1885–1905 рр., коли для залучення заощаджень населення почали випускати дрібні акції номіналом до 1 фунта стерлінгів [5].

Поширення процесу грюндерства призвело до організації у 1800-1870 рр. близько 500 акціонерних товариств у Німеччині. В 70-ті роки XIX ст. з'явилося вже 968 товариств із загальним капіталом 3 млрд. марок.

Розвивалася кооперативна власність як форма об'єднання капіталу дрібних виробників у споживчій, кредитній, сільськогосподарській сферах. Росія займала перше місце за кількістю об'єднаних у кооперативи учасників (24 млн осіб), в Західній Європі 120 тис. кооперативів об'єднували 20 млн осіб, у США в 600 кооперативах брало участь 70 тис. осіб [5].

Серед основних причин концентрації виробництва та монополізації економіки науковці зазначають: контроль над цінами та витратами, управління споживачами [6]; сучасне масове виробництво, що дозволяє нарощувати обсяги виробництва, зменшуючи собівартість одиниці продукції [7]; існування природних монополій внаслідок економії від масштабу; контролювання однією фірмою рідких, важливих ресурсів (сировини, знань); державне обмеження притоку нових фірм у галузь (монополія на імпорт, на торгівлю лікєро-горілчаними товарами) [8]; обмежена відповідальність (власників) та сприятливі можливості залучити грошовий капітал через продаж акцій та облігацій на фондовій біржі [9].

Потужними монополіями в промисловості США кінця XIX ст. стали: нафтовий трест Standard Oil Co. of New Jersey, сталевий трест Карнегі, цукровий трест, General Electric Company. Standard Oil Trust (1882 р.) контролював близько 90% нафтопереробних потужностей країни. American Tobacco Company (1890 р.) виробляла 100% цигарок США. У 1901 р. внаслідок злиття декількох підприємств утворилася The United States Steel Corporation, яка контролювала 60% потужностей з виробництва сталі [8].

У Німеччині монополізація охопила металургійну, машинобудівну, будівельну галузі: Рейнсько-Вестфальський кам'яновугільний синдикат, АЕГ (загальне товариство електрики), Siemens AG, фірма Круппа, Farbenindustrie, Північно-німецький Ллойд. Англійські монополії з'являються у військовій промисловості (Armstrong, Vickers), заснуються англійсько-американський суднобудівний трест, англо-німецький трест вибухових речовин (Динаміт-Нобель, 1886), хімічний трест (United Alkali Company Limited, 1890), ситценабивний трест, Королівська компанія ріки Нігер, Британська Південно-Африканська компанія та ін. Монополістичні об'єднання Франції переважали у металургійній (Comité des forges), військовій (Schneider-Creusot), хімічній (Saint-Gobain, Kuhlman), текстильній та харчовій промисловості.

Через кредитування, а згодом і купівлю акцій, банки поступово ставали власниками та організаторами виробництва. Так, під контролем банку Дж. Моргана опинилися General Electric, General Motors, $\frac{3}{5}$ виробництва американської сталі. Зрощення банківських та промислових ресурсів призводить до формування так званого «фінансового капіталу» [10].

Негативні наслідки концентрації виробництва у світі призвели до антимонопольного руху. Так, закон Шермана (1890 р., США) призвів до заміни класичних монополій холдинговими компаніями, які мали право володіти контрольним пакетом акцій різноманітних фірм та розподіляти отримані від цього дивіденди серед своїх учасників.

Наприкінці XIX ст. тривала територіальна експансія з боку передових країн світу, головним об'єктом якої стала Африка. США, своєю чергою, розширили власні території за рахунок купівлі Аляски (1867 р.), захоплення Куби, Гуаму, Пуерто-Ріко, Філіппін, островів Самоа. Ці процеси супроводжувалися експортом капіталу, який часто стримував промисловий розвиток європейських держав. Наприклад, в Англії, 70% капіталу якої експортувалося в колонії, домініони, основою промисловості наприкінці XIX ст. залишалися парові двигуни, в той час як у світі активно впроваджувалася електроенергетика [5]. При шестикратному зростанні експорту французького капіталу за 1870-1913 рр. обсяг промислової продукції виріс лише у 3 рази [4].

Висновки. Основним чинником зростання додаткового продукту підприємництва в індустріальній економіці стало впровадження у виробництво винаходів промислової революції.

Поряд із доходами та ресурсами, сформованими внаслідок работоргівлі, територіальної експансії, експропріації земель, військових контрибуцій, континентальної блокади, які мали місце в 19 ст., підприємці індустріальної доби отримали багато інших альтернатив фінансування власного бізнесу. Участь банків у фінансуванні промислових підприємств, об'єднання капіталів підприємців, можливість залучення коштів через фондові біржі сприяли розвитку капіталістичного виробництва. Внаслідок цього, майже кожна з передових країн на той час змогла знайти власну нішу на світовому товарному ринку.

Індустріальна економіка характеризувалася не тільки концентрацією капіталу, а й розвитком малого бізнесу, в тому числі за рахунок спеціалізованого банківського кредитування та кооперативної формивласності. Окрім того, в XIX ст. – поч. XX ст. були закладені основи для соціально-економічних реформ, зокрема антимонопольних процесів, свободи підприємництва, створення середнього класу, гуманізації праці, що залишаються актуальними й на сучасному етапі розвитку світової економіки.

Література:

1. Конотопов М. В. Экономическая история : [учебник для вузов. – 6-е изд.] / М. В. Конотопов, С. И. Сметанин. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К^о», 2003. – 488 с.
2. Гэлбрейт Дж. К. Нове індустріальне суспільство / Дж. К. Гэлбрейт. – К. : АСТ, 2004. – 225с.
3. Толмачева Р. П. Экономическая история : [учебник]. – Т. 52. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К^о», 2003. – 604 с.
4. История мировой экономики : [учебник для вузов / под ред. Г. Б. Поляка, А. Н. Марковой]. – М. : ЮНИТИ, 2002. – 727 с.
5. История экономики : [учебник / под общ. ред. проф. О. Д. Кузнецовой и проф. И. Н. Шапкина]. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 384 с.
6. Гэлбрейт Дж. К. Экономические теории и цели общества / Дж. К. Гэлбрейт. – М. : Прогресс, 1979. – 406 с.
7. Хайек Ф. А. Дорога к рабству : [пер. с англ.] / Ф. А. Хайек. – М. : Новое издательство, 2005. – 264 с.
8. Фишер С. Экономика : [пер. со 2-го англ. изд.] / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. – М. : Дело ЛТД, 1995. – 864 с.
9. Макконнелл К. Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика : [пер. с англ. 11 изд.] / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю. – К. : Хагар-Демос, 1993. – 785 с.
10. Гильфердинг Р. Финансовый капитал. Исследование новейшей фазы в развитии капитализма / Р. Гильфердинг. – М. : Соцэкгиз, 1959. – 508 с.